

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР народився 375 років тому (в 1564 р.). Його творчість — не тільки колосальної важливості подія в історії англійської літератури і англійського театру кінця XVI і початку XVII сторіччя; це не тільки один з тих «титанів по силі думки, пристрасного характеру, багатосторонності і вченості», про яких говорить Енгельс у своїй знаменитій характеристиці діячів епохи Відродження: Шекспір — це важливий фактор розвитку всіх європейських літератур, який діє до наших днів і далеко ще не вичерпаний в усій своїй животворящій силі.

Сучасники знали його як актора, драматурга і поета і не раз відзивалися про нього з великою похвалою. Але пройшло небагато більше, як півсторіччя від його смерті (в 1616 р.) — і саме ім'я Шекспіра майже стерлося з пам'яті учених, які збирали відомості про письменників і їх твори. Тільки з другої половини XVIII сторіччя починається його тріумфальний хід по всіх літературах Європи. Великий німецький просвітитель Лессінг, борючись за самобутню, національну німецьку літературу, літературу молоді і ще прогресивної німецької буржуазії, в своїй боротьбі за правду на сцені спирається на авторитет грецьких трагіків і на авторитет Шекспіра. Представники німецької «бурі й натиску», відкидаючи літературні авторитети, заперечуючи самого Арістотеля, схиляються тільки перед Шекспіром, тому що творчість Шекспіра для них — це сама природа, життя, поезія в усьому своєму багатстві і своєрідності. Для Гете, Шіллера, Гегеля, Гейне — Шекспір учитель, зразок, невичерпне джерело естетичної радості.

В Англії XVIII—XIX сторіч наново відкритий Шекспір залишається недосяжним ідеалом, до висоти якого так і не піднялась ніколи згодом англійська буржуазна драматургія. У Франції боротьба за театр молодого покоління романтиків з віджилим класицизмом проходила під прапором Шекспіра, якому Віктор Гюго склав цілий захоплений дифірамп в окремій книзі, де Шекспір стоїть в ряді найвидатніших геніїв людства. З іменем Шекспіра в російській літературі зв'язані реалістичні шукання Пушкіна. Створюючи «Бориса Годунова», саме Шекспіра намагався він «наслідувати в його вільному і широкому зображенні характерів». Шекспір був великою подією в розумовому житті Белінського, Герцена та інших діячів 40-х років. З Шекспіром зв'язані спогади про найталановитіших майстрів російської сцени — від прославленого Белінським Мочалова — до Качалова, Юр'єва, Монахова й багатьох інших.

Жорстоко визискуючи трудящих, позбавляючи їх прав на науку, культуру, мистецтво, буржуазія віднімала і найвидатніших діячів людської думки, заявивши їм на них право власності. Одно з перших місць в створеному буржуазією і недоступному для трудящих Пантеоні мистецтв зайняв Шекспір. Але, піднісши Шекспіра на непомірну висоту, буржуазія знеособила, схематизувала, спотворювала його справжній образ. Шекспір став «поетом взагалі». Найхарактернішою рисою Шекспіра з точки зору буржуазних цінителів є його досконала об'єктивність, повна байдужість до смислу і значення того, що він зображає. «Стихії, що ждали його владного слова, він перетворював на розваги. Це був поставщик задоволень людства», — говорить, наприклад, про Шекспіра видатний американський мораліст і поет Ральф Емерсон в книзі «Представники людства». За ним у Шекспіра немає реального ґрунту під ногами. Це — абстрактний глашатай «вічних істин». І кінець кінцем він стає у буржуазії навіть не безплотним духом, а якоюсь пустою оболонкою, куди кожен може вкладати який йому завгодно зміст. І ось для одного критика Шекспір — великий оптиміст: «все, чого він торкнеться, черпає здоров'я і сили в його святковій поезії». Для другого Шекспір — песиміст: «повсюди і скрізь нерозв'язні людські завдання, ніде і нікому не можна минути фатальної безвиході» — ось що вичитується, нібито, з його трагедій. Вилучений з конкретної історичної обстановки, розглядуваний поза соціальним середовищем, Шекспір незабаром став нудним самій буржуазії.

Випробувавши різні методи його сценічної інтерпретації, буржуазний театр, щоб оживити мерця, вдався до фокусів. Появилися постановки «Гамлета» в смокінгах і модних вечірніх і вихідних туалетах ХХ сторіччя; появилвся король Лір, який в знаменитій сцені розділу об'їжджає на велосипеді розстелену по підлозі карту і ногою вказує частини королівства, роздавані дочкам; появилвся Отелло, перетворений постановником у жінку, і Дездемона, яка стала зніженим жінкоподібним чоловіком... Але ніякі трюки не могли оживити того, що для буржуазії замовкло і стало мертвим.

Той самий процес відбувався і в буржуазному шекспірознавстві. Нагромадивши величезну літературу на всіх мовах про життя і творчість Шекспіра, буржуазна критика Заходу кінчила тим, що стала сумніватися в самому факті реального існування драматурга. Народившись у маленькому англійському містечку Стратфорд, що в XVI сторіччі було селищем, виходець з плебейського середовища, Шекспір не здобув ніякого «виховання» і ніякої систематичної освіти, прожив непомітно, не позначене жодною ефектною подією життя, і в своєму заповіті замість «вічних істин» займався питанням про розподіл домашнього скарбу. Чи могла така людина бути творцем Гамлета, Отелло, короля Ліра, Ромео і Джульєтти, Річарда III? Ні!—вирішила буржуазна критика: лілея не розцвітає на чортополоху, хорт не родиться в сім'ї мосьок. «Демократична» на словах буржуазія зберігала у глибині душі завжди лакейську повагу до аристократії. І Шекспір був скасований; Шекспіра зробили підставною особою, маскою знатного феодала, якому було нібито не до лиця виступати відкрито перед «черню» як драматичному поетові. Почались шукання «кандидатів»: особливо пощастило якомусь графові Ретленду, якого і проголосили справжнім автором 37 шекспірівських п'єс — трагедій і комедій.

«Ретлендівська гіпотеза», на жаль, і у нас, зокрема у перші роки після Жовтня, загрожувала стати визначаючим моментом в підході до Шекспіра. Аналізуючи спадщину великого художника-реаліста, вульгарні соціологи з легкістю «розкрили» в ньому феодально-аристократичні тенденції. Шекспір, з їх точки зору, плакальник на похоронах старого феодального світу: погляди його нібито звернені назад, до відходячої в минуле «старої веселої Англії»; не дарма, мовляв, він так ненавидить пуритан, які вже виношували на початку XVII сторіччя ідею «великого бунту». Шекспір,—

говорили вони,— реакційний по своїй суті, а тому, мовляв, він революційному пролетаріатові не потрібен, як і взагалі не потрібна йому літературна спадщина старого світу.

Тільки марксистсько-ленінське вчення, проникаючи у всі галузі радянського мистецтва, очистило від буржуазного намулу, викривлень і вульгаризаторських вивихів також і літературознавство. Назавжди було покладено край такій фальсифікації творчості Шекспіра і фальсифікації його творчої особи.

Ні, він не був аристократом, цей виходець з плебейського середовища, який наповнив свої п'єси відзвуками народних пісень, народних повір'їв, звичаїв, ігор, казок. Не був аристократом цей драматург, який виявляв таке виняткове, професійне знання театру, який у монологів і репліках дійових осіб дає акторам істотні режисерські вказівки, який тонко розумів закони театральної ілюзії, майстерно використовуючи весь сценічний досвід своїх попередників і сучасників. Правда, в його п'єсах діють найчастіше королі і принци, але і в народному епосі діють «царі» і «князі» — і, проте, Ахілл або Одисей у Гомера для нас аж ніяк не «представники військово-землевласницької аристократії», а таке втілення типових рис народу, як Ілля Муромець руських билин, аж ніяк не представник «князівсько-дружинного класу», а представник народної сили, що став на захист рідної землі проти ворогів і насильників. Людей насамперед бачить у своїх персонажах Шекспір, людей у всій різноманітності характерів, у всьому протиріччі розвитку їх пристрастей змальовує він. Так образотворче мистецтво Відродження у звичних фігурах мадонн і святих, античних богів і богинь славило і підносило насамперед людину, прекрасне людське тіло, прекрасне у всій сукупності радостей і страждань людське життя, яке так довго гнулося під гнітом церковного осудження і прокляття.

Ось за цей винятковий інтерес до людини, за це мистецтво зображати характери в їх складності, в їх розвитку, в їх протиріччях, показувати людське життя — в його драматичному русі і боротьбі, у проявах волі та ініціативи людської особи — ми цінуємо Шекспіра. Грандіозні його героїчні образи: їх любов, ревності, ненависть, честолюбство переважають звичайні людські розміри, але в тих же образах розкривається нам так багато просто людського, буденно типового, що вони стають нам такими інтимно близькими, як ні в якого іншого драматурга.

Ця «тайна» шекспірівської майстерності безповоротно втрачена мистецтвом сучасної буржуазної Європи. І в цьому мистецтві є свої видатні представники, але вони безсилі показати нам живу і цілісну людську особу. Їх психологічний аналіз куди тонший, ніж аналіз Шекспіра: вони кладуть людину під свій мікроскоп, і кожний жест, кожний крок, кожний рух мислі і почуття розкладається на найменші деталі, але ціле не сприймається, єдність людської особи зникає, як міраж. Психологічний аналіз перетворюється на кропіткий інвентар деталей, за якими людини не видно.

«Шекспіризувати» пропонував колись К. Маркс Ф. Лассалю, розбиваючи його драматичну спробу, невдалу трагедію «Франц фон Зікінген». Шекспіризувати, тобто наслідувати шекспірівські прийоми характеристики дійових осіб, зображати головні дійові особи в їх соціальній обумовленості,— на «активному фоні», виражати в своїх творах «найдоконаліші ідеї в їх найчистішій формі».

Наші драматурги знають ці вказівки Маркса. Наші драматурги вчать у Шекспіра. Радянське шекспірознавство може вже з гордістю вказати на ряд нових російських перекладів шекспірівських п'єс, які майстерністю передачі далеко залишають за собою дожовтневі переклади. Творчість Шекспіра стає у нас надбанням мас. Глибоко народна в основі, вона у нас знову повернута народові — і в колгоспних театрах не рідкість постановка шекспірівської трагедії або комедії. Але навчання у Шекспіра ще не закінчене. Чим далі ми йдемо вперед, чим глибше осмислюємо наше давнє і недавнє героїчне минуле, тим гостріше постає питання про необхідність історико-героїчної трагедії шекспірівського розмаху і стилю для нашої драматичної сцени. Спроби в цій області вже є. Спроби в цій області повинні стати частішими, зокрема на українській сцені, яка взагалі в боргу перед Шекспіром. Освоїти велику спадщину, донести її до масового глядача, навчитися «шекспіризувати» в тому напрямі, про який говорили в листах до Лассалю основоположники марксизму,—ось чергове завдання діячів радянського українського театру.